

Kroonvormige dialectgebieden

door

Dr. J. GOOSSENS

De taalgeografie heeft ons geleerd dat dialectgebieden vaak opvallende vormen hebben, die aan geometrische figuren doen denken. Bekende figuren, die herhaaldelijk de aandacht op zich gevestigd hebben, zijn de cirkel, de trechter, de lintvorm, de tumor. Het ontstaan van deze vormen is toe te schrijven aan taalbewegingen: het opdringen van nieuwe en het terugwijken van oude taalvormen, zodanig dat bij een voorzichtige interpretatie vaak het kaartbeeld zelf gegevens voor vroegere toestanden kan verschaffen. „Het gegeven van het kaartbeeld levert nu eenmaal de belangrijkste aanwinst van de taalgeografie. Het is stellig niet willekeurig en het verleent belangrijke diensten bij de reconstructie van de gang der taalontwikkeling”¹.

De vorm van de dialectgebieden doet op zichzelf echter nog niet de oplossing van de gekarteerde taalhistorisch-geografische problemen aan de hand. „Het spreekt om te beginnen wel haast vanzelf dat men deze kaartbeelden niet als abstracte mathematische figuren moet hanteren. Het blijven aardrijkskundige grootheden en ze functioneren dan ook uitsluitend in contact met de bodem”². Het is dus van belang de streken te kennen waar dergelijke dialectgebieden voorkomen; verder is het bij de interpretatie noodzakelijk te weten wat er zich in de grensstreken tussen twee klanken, woorden of vormen afspeelt, welk type op de terugtocht is en welk in het offensief. Belangrijk is eveneens historisch taalmateriaal voor de onderzochte gebieden.

Het blijkt inderdaad dat voor dezelfde geometrische vorm in de regel twee diametraal tegenovergestelde interpretaties mogelijk zijn. Weijnen formuleert deze gedachte uitdrukkelijk voor de lintvorm, die in een studie van Foerste en een van mij met een relictsituatie was verbonden: „Een lintvorm b.v. die langs een rivier optreedt, wijst geenszins op een relictsituatie. Hij is dan juist een weerspiegeling van het rivierverkeer”³. Ik heb dezelfde tegenovergestelde mogelijkheden geconstateerd bij een bepaalde soort cir-

(1) A. Weijnen, *Hedendaags dialectonderzoek*. In: *Taalonderzoek in onze tijd*. Den Haag 1962, 67.

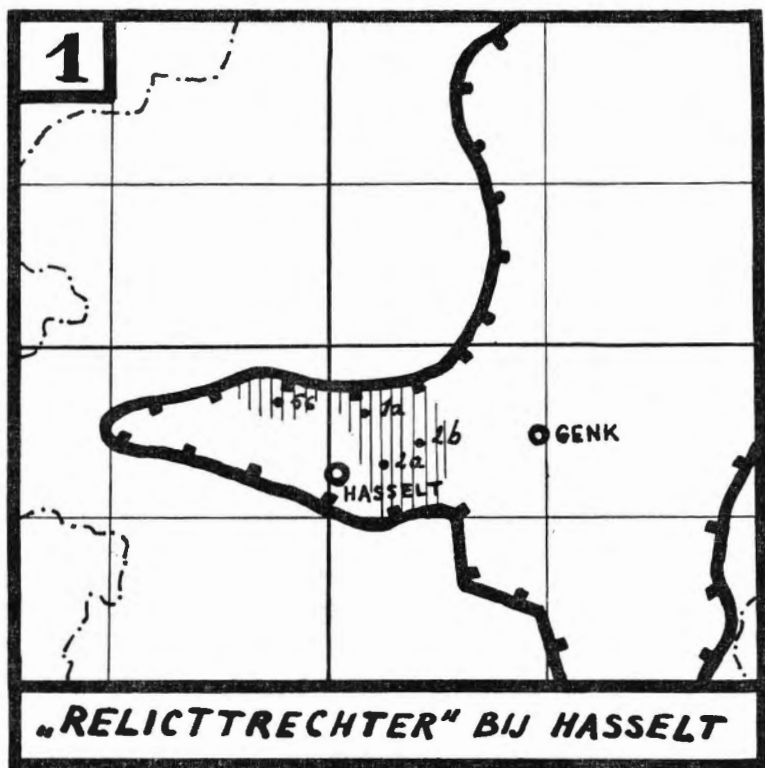
(2) en (3) id.

kels, nl. die welke eilanden vormen midden in gebieden met andere taalvormen ⁴.

Wat de trechter betreft, het is mij niet bekend dat een trechtervorm ooit anders dan door vernieuwing werd verklaard. Het ontstaan van een trechter wordt in de regel als volgt geschetst: een opdringende taalvorm wordt overgenomen door een stad, die niet grenst aan het gebied waar hij in gebruik is ('parachutering'). In de tijd onmiddellijk na de overname vormt deze stad een eiland in een gebied met een andere, oudere taalvorm. Dit eiland oefent op de spits van het grotere gebied met de opdringende vorm een aantrekkingskracht uit. De vernieuwing wordt dus niet alleen vanuit het grotere gebied vooruitgestuwd, maar ook door de vooruitgeschoven post aangezogen, zodat er op den duur tussen de twee gebieden een contact tot stand komt. Het taalgeografisch bewijs van deze ontwikkeling kan men vinden in de streek tussen de als voorpost fungerende stad en het massieve gebied met de vorm die in het offensief is, m.a.w. in de „hals van de trechter". Als hier de vorm die aan weerskanten ervan uitsluitend gebruikt wordt, nog bij de oudere generatie sporadisch of vrij algemeen wordt aangetroffen, mag men immers aannemen dat een dialectgebied (aan het) ontstaan is door samenwerking van stuw- en zuigkracht. Het is echter niet voldoende te weten dat de twee concurrerende taalvormen in de trechter naast elkaar voorkomen; men moet, om de interpretatie van het kaartbeeld een solide basis te geven, bovendien ook vaststellen welke van de twee taalvormen in het offensief is en welke teruggedrongen wordt.

Er bestaan inderdaad — en dat was bij mijn weten tot nog toe niet bekend — ook 'relicttrichters', zoals blijkt uit het volgende voorbeeld (kaart 1). Het Limburgse ontrondingsgebied heeft een trechtersvormige uitwas in het W, die zich uitstrekt langs de grote weg Hasselt-Diest, rondom de stad Hasselt. Nu is de Limburgse ontronding zeker geen verschijnsel dat zich uitbreidt; integendeel, het vertoont een neiging tot verschrompeling. Sommige inwoners van het ontrondingsgebied trachten in contact met buitenstaanders de ontronding te vermijden, met als averechts resultaat talrijke hypercorrecte vormen. Te Genk Q 3 worden palatale klinkerfonemen bij sommige jongeren door ronding aangetast. Dit gebeurt onder de volgende twee voorwaarden: 1. Het ontronde dialectische foneem moet in de cultuurtaal een geronde tegenhanger hebben (dat is het geval bij /e/, /i/ en /ei/: vgl. Ndl. /ø/, /y/ en /æy/; 2. Het moet voorkomen in een woord met een oppositie Genker /e/: Ndl. /ø/, Genker /i/: Ndl. /y/, Genker /ei/: Ndl.

(4) In Leuv. Bijdr. 48 (1959), 51.

/æy/. Voorbeelden: oud Genker /den/: Ndl. en vaak jonger Genker /døn/; oud Genker /dīr/: Ndl. en vaak jonger Genker /dȳr/; oud Genker /γəbrɛi.kə/: Ndl. en vaak jonger Genker /γəbræykə/⁵. Zijn deze twee voorwaarden niet vervuld, dan blijft de ronding achterwege: /pɛt/ 'put' wordt nooit /pæt/ (de Ndl. *u* is meer gesloten), /kiə.kə/ 'keuken' wordt nooit /kȳ.kə/ (het Ndl. heeft geen diftong met een gesloten eerste lid, maar een relatief open lange monoftong), /vilə/ 'voelen' nooit /vylə/ (het Ndl. heeft een achterklinker, /rɛkskə/ 'rokje' nooit /rækskə/ (het Ndl. heeft geen /æ/ en bovendien wordt *rokje*, *rokske* met een achterklinker uitgesproken). Of zich elders in het Limburgs ontrondingsgebied een gelijkaardige evolutie voltrekt, zou moeten onderzocht worden.

In het dorp Stokrooie P 56, in de trechtervormige uitwas, maar terzijde van de weg Hasselt-Diest, hoort men bij de jongere gene-

(5) In het Genker dan met sleeptoon (γəbræykə). Oud Genker /kɛi.kə/ en /rɛi.kə/ worden echter nooit /kæy.kə/ en /ræy.kə/, omdat men *kieken* en *rieken* voor de beschaafde vormen houdt!

ratie reeds vrij veel rondingen. De hals van de trechter bevindt zich tussen Hasselt Q 2 enerzijds en Zonhoven Q 1, Genk Q 3 en Diepenbeek Q 71 anderzijds. In deze hals liggen drie gehuchten : Kiewit Q 1a en Godschei Q 2a onder Hasselt en Bokrijk Q 2b onder Genk. Kiewit heeft zich in de laatste decennia zeer sterk uitgebreid door inwijking : het is een Hasseltse villawijk aan 't worden. Naast een vrij aanzienlijk aantal 'beschaafdsprekers' treft men er een meerderheid van dialectsprekers aan. Het dialect dat de meeste van deze mensen spreken, is blijkbaar zeer jong. Het is een soort gemiddelde van Demerlands (de groep rond Hasselt), maar in de regel met ronding. Godschei, verdoken tussen de grote wegen Hasselt-Genk en Hasselt-Maastricht, heeft zijn karakter van landbouwgehucht tot op heden betrekkelijk goed bewaard. De oudere generatie ontrondt er meestal nog, de jongere heel vaak niet meer. Het Genker gehucht Bokrijk breidt zich in de laatste jaren door inwijking sterk uit. Het dialect van de mensen die er al langer wonen, leunt aan bij dat van Godschei, maar meestal wordt er gerond.

Samenvattend kunnen we zeggen dat in de hals van de trechter ronding en ontronding naast elkaar voorkomen, maar dat dit verschijnsel er hoegenaamd niet op wijst dat hier door samenwerking van stuw- en zuigkracht twee gebieden aaneengroeien; integendeel, het uitsterven van de ontronding in dit gebied heeft tot gevolg dat het Limburgs ontrondingsgebied in twee stukken uiteenvalt.

In dit opstel zou ik verder een bij dialectgebieden voorkomende vorm willen bespreken die tot nog toe niet de aandacht op zich heeft gevestigd, nl. de kroonvorm. Kroonvormige dialectgebieden hebben met lintvormige gemeen dat zij lang en smal zijn; de lange zijden zijn echter niet recht, maar beschrijven een dubbele kring rondom een cirkelvormig gebied.

Het oudste mij bekende voorbeeld van een kroonvorm in het Nederlands taalgebied levert de *gier*-kaart van Kieft⁶. In het O. van Noord-Brabant zit er op de rand van een *mōwzak*-gebied een krans van *zoei*-opgaven. Ik kan mij niet indenken dat de begaafde taalgeograaf die Kieft was, niet zou gezien hebben dat de *zoei*-opgaven van zijn kaart een duidelijke kroon vormen rondom het *mōwzak*-gebied, te meer niet, daar hij door de keuze van de kleur van zijn tekens deze kroon sprekend laat uitkomen. Voelde Kieft zich verplicht een verklaring van die kroon te geven als hij het voorkomen ervan aanstipte? Vond hij geen aannemelijke verklaring

(6) A.P. Kieft, *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*. Groningen-Batavia 1938. Ook in *Taalatlas* 1, 7.

en heeft hij daarom het probleem ontweken? Ik kan slechts vaststellen dat hij de feiten scheeftrekt als hij zegt: „Ten Noorden en ten Zuiden van het *mōwzək*-gebied komt op beperkte schaal *zoei* als 'stercus'-aanduiding voor"⁷. *Zoei* komt immers niet alleen ten N en ten Z van het *mōwzək*-gebied voor, maar ook ten W; de uitdrukking „op beperkte schaal" is voor de noorderflank onjuist; dat er op de zuiderflank maar drie *zoei*-opgaven voorkomen is blijkbaar het gevolg van het feit dat Kieft voor verreweg de meeste dorpen uit de omgeving van Eindhoven eenvoudig geen materiaal had. Kieft is overigens met zichzelf in tegenspraak als hij enkele regels verder spreekt van „het *zoei*-gebied in Noord-Brabant"⁸.

Een tweede reeds vrij oud voorbeeld vindt men op de kaart van de Zuidnederlandse ontrondingsgebieden van Verstegen⁹. In een boog rondom Brussel liggen drie ontrondingsgebieden, die samen een kroon vormen. Ook Verstegen besteedt aan de opvallende kroonvorm geen aandacht. In Leuv. Bijdr. 48 (1959), 52-53 heb ik mij aan een interpretatie van dit kaartgebied gewaagd, die hierop neerkomt, dat de ontronding zich vroeger over een groter deel van de provincies Antwerpen, Brabant en Oost-Vlaanderen uitstreckte, maar vanuit Brussel werd teruggedrongen. Zij kon zich ten slotte (voorlopig?) rond enkele provinciesteden op een voldoende afstand van Brussel handhaven. De drie ontrondingsgebieden in een halve cirkel rondom Brussel zijn dus relictgebieden. Het tot nog toe verzamelde historisch taalmateriaal is met deze opvatting niet in tegenspraak; wel is het nog te schaars om ze ondubbelzinnig te bevestigen¹⁰.

Met dit tweede voorbeeld is een mogelijke interpretatie van kroonvormige dialectgebieden gegeven: een gebied rondom een stad heeft een andere taalvorm (A) dan de stad zelf (B). De stedelijke taalvorm, die als beschaafder wordt beschouwd, wordt expansief en zet zich door in het gebied met vorm A, zonder nochtans het ganse gebied te kunnen veroveren. Aan de rand van het oorspronkelijke gebied met vorm A blijft een strook liggen waar deze vorm zich kan handhaven. Deze strook kan de vorm van een kroon hebben; vorm B vult de cirkel midden in deze kroon.

(7) O.c., 73.

(8) Ik moet bekennen dat ook ik voor de vorm van het *zoei*-gebied geen verklaring kan geven. Een mondelinge enquête in de *zoei*- en *mōwzək*-gebieden zou misschien de oplossing kunnen brengen.

(9) V. Verstegen, *De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland*, Hand. Top. Dial. 15 (1941), 299-304.

(10) Dat in Geraardsbergen, tegenwoordig in het rondend gebied gelegen, in 1607-10 *grien* voor 'groen' werd geschreven (zie Van Gassen in Hand. Top. Dial. 34 (1960), 70 en Van Loey in id. 35 (1961), 190), verleent mijn interpretatie van de kaart alleszins een historische steun.

Een vraag bij deze soort interpretatie van kroonvormige dialectgebieden is, hoe vorm B in de stad midden in de cirkel is terechtgekomen. Zoals bij de „expansieve trechters” kan hij er vanop afstand, vanuit een ander gebied zijn overgenomen, gear parachuteerd. In dat geval is A ook de oorspronkelijke taalvorm van de stad en is de kroonvormig zeer goed te begrijpen: A had zich vroeger onder invloed van dezelfde stad waaruit zich naderhand B verspreidde, in de cirkel die de invloedssfeer van de stad weerspiegelt, vastgezet. In de veronderstelling dat de invloedssfeer na de parachutering dezelfde blijft¹¹, heeft B de neiging zich over hetzelfde gebied te verspreiden. Is hij daar (nog) niet helemaal in geslaagd, dan blijft er een relict-kroon over met A. Indien B een autochtone innovatie van de stad is, is de kroonvorming precies op dezelfde manier te verklaren.

Een andere mogelijkheid is, dat B altijd in de stad heeft thuisgehoord en dat A gedurende een zekere periode expansief is geweest. De stad oefende echter een tegendruk uit en liet A niet binnendringen¹². Op een bepaald ogenblik slaan de kansen om en gaat B tot het offensief over (b.v. omdat de stad ineens aan belang wint), zodat de door B gevormde cirkel zich uitbreidt. In dit geval gaat ook automatisch de cirkelomtrek die de binnenste grens van het gebied met A vormt, zich uitzetten. Als echter de buitenste grens daarmee parallel gaat lopen, m.a.w. indien het gebied met A de vorm van een kroon gaat aannemen, moet er nog een andere factor in het spel zijn, tenzij het toeval deze evenwijdigheid zou willen. Die factor is dat ofwel B¹³, ofwel nog een of meer andere taalvormen (C, D ...) ook vanuit een reeks centra buiten het gebied met A, in een kring rond de stad in het centrale B-gebied, in het offensief zijn gegaan, zodat A vanuit twee tegenovergestelde richtingen wordt platgedrukt.

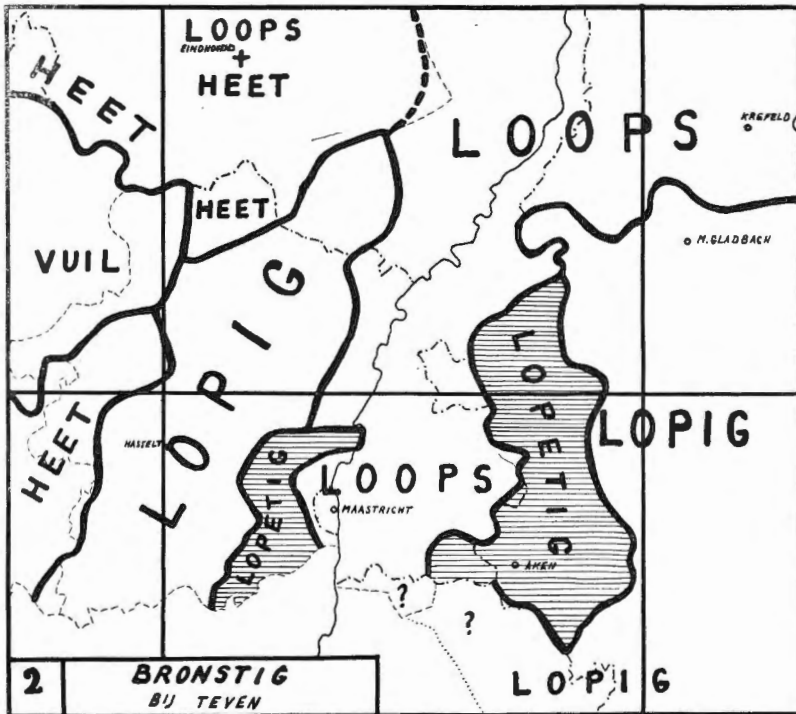
Het is in deze laatste zin dat ik de door de Brabants-Oostvlaamse ontrondingsgebieden gevormde kroon meen te moeten interpreteren. Er is geen aanwijzing dat Brussel ooit de ontronding zou gekend hebben¹⁴. Als actieve centra buiten de kroon kan men Gent in het W en Antwerpen in het N beschouwen. In het O ligt

(11) Dat is het geval indien de verhouding van de belangrijkheid van deze stad tot die van de omliggende steden dezelfde blijft.

(12) Over dergelijke actieve relictgebieden heb ik gehandeld in *Leuv. Bijdr.* 48 (1959), 50 v.v.

(13) B zou dan in deze centra vanuit het centrale B-gebied kunnen overgenomen zijn, ofwel er altijd hebben thuisgehoord. In dit laatste geval ligt het voor de hand aan te nemen dat A zich niet alleen vroeger heeft uitgebreid, maar ook een neologisme is geweest. Zo moet wel de kwestie van de ontronding beschouwd worden: deze was uiteraard op een bepaald ogenblik een nieuwigheid.

(14) Bij A. van Loey, *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de XIIIe en XIVe eeuw* (Brussel 1937) is hier althans geen spoor van te vinden.

er een Haspengouwse kern die wel nooit ontrond heeft, waar althans geen sporen van ontrondingsrelicten te vinden zijn¹⁵. Er zijn overigens resten van de vroegere grotere verbreiding van de ontronding aan de buitenkant van de kroon: zie voor de toestand te St.-Niklaas en Temse het opstel van Verstegen, blz. 304.

Het is duidelijk dat kronen van deze tweede soort niet zo gemakkelijk zullen tot stand komen als de eerste, omdat zij niet alleen een aflossing van een expansie door een terugtocht, maar bovendien ook een samenspel van expansieve krachten (bij B en eventueel C, D ...) vanuit verschillende centra veronderstellen.

Een voorbeeld van kroonvorming tengevolge van de terugtocht van een oudere taalvorm rond een bepaald centrum na parachuterijng van een nieuwe, biedt het kaartje „bronstig bij teven” in het Z.O. van het Nederlands taalgebied en het aansluitend W van het Rijnland (kaart 2)¹⁶. Men vindt op dit kaartje drie afleidingen

(15) Ik heb over dit Haspengouws gebied van gedachten gewisseld met A. Stevens, wiens inzicht verhelderend werkte.

(16) Vgl. mijn kaartjes in Ts. 79 (1962), 51 en 53. Het Nederlands-Limburgs

van het ww. *lopen*¹⁷ : *loops*, *lopig* en *lopetig*. *Loops* is de vorm van het N van het Rijnland en van het grootste deel van Noord-Brabant (rond Eindhoven is er een menggebied van *loops* en *heet*); bovendien heeft *loops* in Limburg aan weerskanten van de Maas een trechter geboord tot ten Z van Maastricht. Op die manier is het aanvankelijk aaneenhange *lopig*-gebied in twee stukken uiteengevallen : een Westlimburgs en een Ripuarisch. Eveneens is een *lopetig*-gebied rond Maastricht en Aken in tweeën gesplitst : een westelijk stuk in het Z.O. van Belgisch Limburg en een oostelijk stuk bij Aken en de Zelfkant.

Hoe moet men zich de taalgeografische verschuivingen bij deze drie afleidingen van *lopen* voorstellen? Men moet uitgaan van een aanvankelijke tegenstelling tussen een noordelijk *loops*- en een zuidelijk *lopig*-gebied. De grens tussen deze twee vormen viel ongeveer samen met de scheiding tussen Westnederfrankisch en Ripuarisch-Oostnederfrankisch, m.a.w. met de Uerdinger- en Getelijn. In het zuidelijk *lopig*-gebied ontstond rond de centra Maastricht en Aken een nieuwvorming *lopetig*, met een uitgebreid *-tig*-suffix, toe te schrijven aan de invloed van het in dezelfde betekenisfeer voorkomende *breustig* „bronstig bij zeugen”, waarin de suffixgrens voor het taalgevoel verschoven was (*breust-ig* > *breus-tig*)¹⁸. Blijkbaar niet zo heel lang geleden werd het 'beschaafd'-Nederlandse *loops*, dat reeds vroeger langs Venlo, Roermond en Maaseik naar het Z was gedrongen, in Maastricht gearachtereerd. Er vormde zich een *loops*-trechter, die het *lopig*-gebied voor goed in tweeën splitste. Bovendien deed de zich rond Maastricht vormende olievlek het *lopetig*-gebied de vorm van een kroon aannemen, tot ze ook deze kroon doorbrak op haar zwakste flank, nl. de Nederlands-Limburgse. In Belgisch-Limburg heeft de vernieuwing alleen de grensdorpen vlakbij Maastricht aangetast ; dat de vorm van het westelijk *lopetig*-gebied het resultaat is van twee expansies vanuit Maastricht, een sterkere oudere van *lopetig* en een zwakkere jongere van *loops*, is nog overduidelijk uit de kaart af te lezen. In het O, waar de Nederlands-Duitse rijksgrens, mede door het verschil in

en Noordbrabants materiaal werd sedertdien rijkelijk aangevuld door vragenlijst C, vraag 4 van de Nijmeegse dialectcentrale. Het (grof geschetste) Duitse gedeelte van de kaart steunt op de gegevens van het *Rheinisches Wörterbuch* V, 203, 207 en 208 (i.v. *lauf-achtig*, *läufig* en *läufisch*).

(17) Ook de vormen uit het Duitse taalgebied zijn op de kaart vernederlandst.

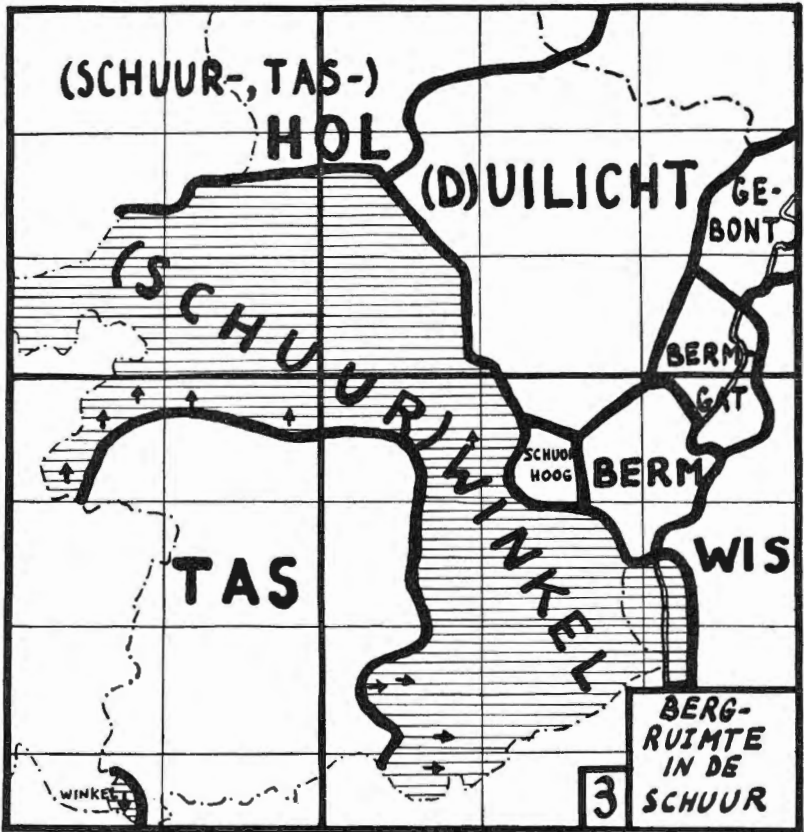
(18) Men kan ook aan invloed van het gerundium *lopenter(e)* (Vgl. L. Grootaers, *Verspreidingsgebied van het Limburgse gerundium*. Miscellanea Gessler 1948, 561-565) denken. De door het *Rhein. Wb.* opgegeven vorm „*löpəntəx Heinsb.-Erpen*” schijnt er althans door beïnvloed te zijn. Bij „*löpəndəx Heinsb.-Karken*” kan men aan invloed van het part. praes. denken. Dat *-etig* in *lopetig* etymologisch *-achtig* zou zijn, wat het *Rhein. Wb.* blijkbaar veronderstelt, is uitgesloten, omdat de eerste syllabe van *-achtig* in Limburg steeds een sterke bijtoon heeft.

cultuurtaal, een grendel is voor de Maastrichtse invloed en waar bovendien de grotere stad Aken *lopetig* bleef zeggen, kon deze vorm zich bij die stad, bij Geilenkirchen en de Zelfkant handhaven.

In de twee vorige voorbeelden is het centrum van waaruit zich de vernieuwing B verspreidt, die de kroonvorming van A veroorzaakt, een stad. Dat hoeft echter niet steeds noodzakelijk het geval te zijn. Met name bij landbouwtermen is de actieve werking van de stad meestal gering. Men ziet b.v. op kaart 3 dat de gebieden met (*schuur*)*winkel*, *wis* en *berm* „bergruimte in de schuur” elkaar vlak bij Maastricht ontmoeten. Het *winkel*-gebied van deze kaart heeft de vorm van een kroon rondom het *tas*-gebied¹⁹. Behalve in de *tas*- en *berm*-gebieden heeft de bergruimte in de schuur een andere naam dan de graanstapel die zich in deze ruimte bevindt. Deze laatste heet in de *gebont*-, *bermgat*-, *schuurhoog*- en *wis*-gebieden, evenals in de zuidoostelijke helft van het (*d*)*uilicht*-gebied en in een zuidoostelijk stukje van het *winkel*-gebied (tot ca. 10 km. ten W van Maastricht) *berm*, in een zuidelijk stuk van het *winkel*-gebied, binnen een lijn Diets-Heur Q 242 — St.-Huibrechts-Hern Q 154 — Munsterbilzen Q 82 — Kleine-Spouwen Q 92 — Millen Q 177 *zet* en in de rest van het gekarteerde gebied *tas*²⁰. In het *tas*-gebied van kaart 3 is dit woord de benaming voor het schuurvak en de stapel op die plaats samen; hetzelfde is het geval met *berm* in het Maaslands *berm*-gebiedje ten N van Maastricht. Men vindt in het kroonvormig *winkel*-gebied tien plaatsen die van een pijltje voorzien zijn; dit betekent dat op die plaatsen *tas* zijn betekenis uitbreidt en ook 'schuurvak' gaat betekenen, m.a.w. dat (*schuur*)*winkel* er aan 't verouderen is. De *winkel*-kroon is dus blijkbaar een relictgebied waar een differentiëring in de naamgeving (*winkel* voor de plaats, *tas* voor de stapel) behouden bleef, die in het gebied dat door die kroon omringd wordt, opgegeven is. Het feit dat in de taalgrensgemeente Montenaken P 214, geïsoleerd van de *winkel*-kroon, in de betekenis 'schuurvak' *winkel* werd opgegeven, bevestigt deze opvatting. Het is overigens duidelijk dat de

(19) De kaart is getekend op grond van persoonlijk verzameld mondeling materiaal voor de Belgisch-Limburg en schriftelijk materiaal voor de aangrenzende provincies (lijst C, vraag 5 van de Nijmeegse Dialectcentrale). Daar de gegevens voor het O van de provincies Antwerpen en Brabant niet talrijk genoeg zijn om het *winkel*-gebied langs deze zijde af te bakenen, lieten we de arcering aan de gens van de provincie Limburg ophouden. Nochtans kan het *winkel*-gebied langs de westkant nauwelijks verder reiken dan de linkerrand van de kaart. Wel komt *winkel* opnieuw te voorschijn in Oost-Vlaanderen: zie E. Eylenbosch, *Benamingen voor de „bergruimte in een schuur” in West-Brabant en aangrenzend Oost-Vlaanderen*. Album Blancquaert 1958, 259-263.

(20) De grenzen van de *berm*-, *zet*- en *tas*-gebieden zijn, wat Belgisch-Limburg betreft, nauwkeurig getrokken in mijn *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg II* (Antwerpen 1963), kaart 43.

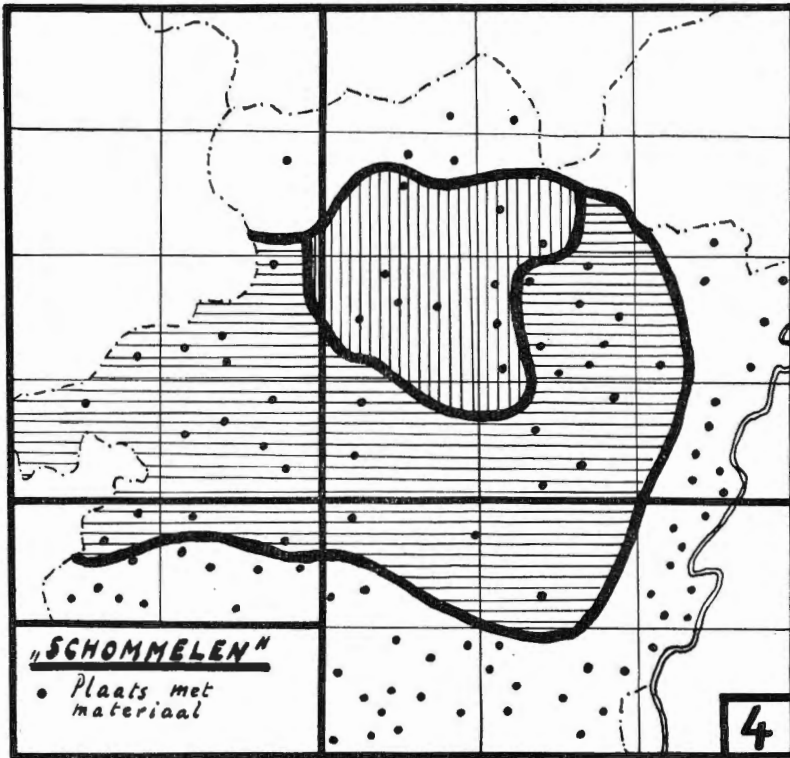

betekenis 'bergruimte' bij de term *tas* (en ook bij *berm*) secundair is en te danken aan verruiming van de oorspronkelijk betekenis „stapel in die ruimte”: vgl. het vermelde artikel van Eylenbosch en mijn *Semantische vraagstukken* I, 166-168. Zoals uit het bovenstaande blijkt, vallen de grenzen van *winkel* 'bergruimte' en *tas* „stapel in die ruimte” geenszins samen. De kroonvorming bij het *winkel*-gebied blijkt de vrucht van een gunstig toeval te zijn, dat wilde dat de semantische ontwikkeling 'stapel' > 'bergruimte + stapel' bij *tas* een neiging vertoont om zich over hetzelfde gebied te verbreiden waar *winkel* zich vroeger in de betekenis 'bergruimte' had vastgezet²¹. Kan voor de vroegere verspreiding van

(21) Althans wat de ooster- en noorderflanken van dit gebied betreft. Tussen Tienen en Brussel strekt zich, blijkens de gegevens van het Nijmeegse instituut en die van Eylenbosch, een gebied uit met *hoog* 'bergruimte', dat, als ik goed zie, door de betekenisverruiming van *tas* eveneens inkrimpt. De vermelde semantische ontwikkeling voltrekt zich overigens in verschillende gebieden onafhankelijk van elkaar, niet

winkel 'bergruimte' de invloed van de steden St.-Truiden, Hasselt en Diest een rol gespeeld hebben, in de jongere verschuiving bij *tas* meen ik de invloed van een stad, ook die van het nochtans centraal gelegen St.-Truiden, te moeten uitsluiten.

Moeilijker te beoordelen is de kroonvorm van het Limburgs-Kempens gebied met het ww. *schommelen* in de betekenis „ruw huiswerk doen op de boerderij” (horizontaal gearceerd op kaart 4).

In dit gebied ligt er rondom het stadje Peer L 335 een kleiner gebiedje met *schommelen* „de vloer schoonmaken, schrobben”) (verticaal gearceerd). De rest van Belg.-Limburg kent het ww. *schommelen* niet²² en in de woordenlijsten van het aangrenzende N.O.

alleen bij *tas*, maar ook bij *berm* en het Oostnoordbrabantse *last*: vgl. de studie van Eylenbosch en J. Goossens-J. van Bakel, *Taalgeografie en semantiek* (B.M.D.C. XXVIII, 25-26).

(22) Een stip buiten de gearceerde gebieden betekent: plaats waar verklaard werd dat er geen ww. *schommelen* bestaat.

(Mertens)²³ en N.W. (De Bont) wordt het niet vermeld, maar in de langs het W aangrenzende provincie Antwerpen komt althans de tweede betekenis voor²⁴. Daar het woord ook elders in het Vlaamse land in zijn twee opvattingen bekend is en het niet duidelijk is welke van de twee betekenissen primair is en welke secundair — de etymologie is overigens niet helder ; zie *WNT* XIV, 792 — en het verder heel goed mogelijk is dat het *schommelen*-gebied inkrimpt²⁵, kan men meer dan één veronderstelling maken. Als de tweede betekenis secundair zou zijn, kan men aan een vernieuwing met beperkt succes vanuit het betrekkelijk periferisch in het *schommelen*-gebied gelegen Peer denken, met kroonvorming van *schommelen I* in het O en Z van de Limburgse Kempen als gevolg. In deze veronderstelling zou dezelfde semantische verschuiving zich in verschillende streken onafhankelijk van elkaar voltrokken hebben. Het is ook niet uitgesloten dat het *schommelen*-gebiedje rond Peer de ineengeschrompelde rest is van een eertijds groter gebied, dat het hele Dommellands en een deel van Noord-Brabant omvatte. Peer zou dan als voorpost kunnen gefungeerd hebben van een semantische vernieuwing vanuit een gebied waar later het ww. *schommelen* verdween. Alleszins is de opvatting dat *schommelen I* een semantische vernieuwing was, die een omsingelingsbeweging rond Peer uitvoerde, onwaarschijnlijk, daar dan precies het heidegebied tussen Peer en Genk Q 3, waar juist een massa isoglossen samenvallen, als doorlaatpost voor de vernieuwing zouden gefungeerd hebben²⁶. Het is overigens niet eens zeker dat het stadje Peer bij het tot stand komen van het kaartbeeld dat voor ons ligt, een rol gespeeld heeft. Er bestaan wel voorbeelden van Peerse invloed op de omliggende dorpen, maar talrijk zijn ze niet. Bovendien is de omgeving van Peer van een klankgeografisch standpunt uit het meest versnipperde gebied van gans Belgisch-Limburg²⁷.

In de tot nog toe besproken voorbeelden, waarschijnlijk ook in het laatste, zijn de kronen relictgebieden. De interpretatie van de kroonvorm als een relictsituatie lijkt overigens a priori de meest voor de hand liggende. De inleidende beschouwingen bij de cirkel, trechter en lintvorm zijn echter een waarschuwing om ook hier niet te veralgemenen. Kan de kroonvorm in bepaalde gevallen niet het resultaat zijn van een vernieuwing op de rand van een cirkelvormig

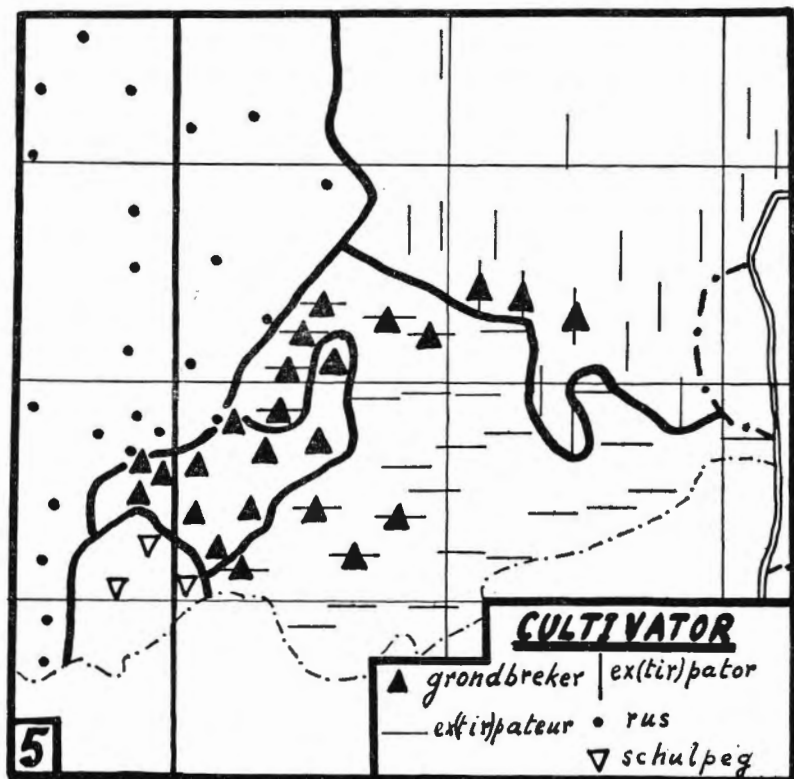
(23) Op grond daarvan heb ik het gewaagd de *schommelen*-grens tussen Molenbeersel L 319 en Hamont L 286 door te trekken.

(24) Corn.-Vervl. 1085.

(25) Het *WNT* blijkt dat te veronderstellen („Thans alleen in Z.-Ndl.”).

(26) Tenzij men zou aannemen dat de vernieuwing vanuit Haspengouw (waar het woord dan intussen zou zijn opgegeven) tot stand kwam. Het kaartbeeld pleit echter niet voor die veronderstelling.

(27) Vgl. kaart 3 in mijn *Semantische vraagstukken II*.

gebied? Ik geloof dat dit het geval is in het volgende voorbeeld. De cultivator, een landbouwwerktuig met een aantal scharen om akkers te breken en onkruid los te woelen, heeft in Limburgs Haspengouw vijf benamingen: *rus*, *schulpeg*, *extirpator*, *extirpateur* en *grondbreker* (kaart 5)²⁸. Het *grondbreker*-gebied vormt een kroon op de rand van het *extirpateur*-gebied. Deze keer is echter niet de term van het door de kroon omsloten gebied actief, maar wel die van de kroon zelf. Inderdaad werd in de plaatsen die van twee tekens voorzien zijn, *grondbreker* steeds als het jonge, *extirpateur* of *extirpator* als het verouderde of verouderende synoniem opgegeven. De oorzaak van het succes van *grondbreker* is te zoeken in een „thérapeutique verbale” op de rand van het door dit woord omsloten gebied. *Extirpateur* (evenals *extirpator*) is met zijn uitheemse en bovendien lange klankenmassa geen gemakkelijk uit

(28) Dit en het volgende voorbeeld zijn in een breder verband ook besproken in mijn opstel *Taalgeografie en moderne naamgeving* (Ts. 80 (1963), 41 vv). Daar vindt men ook een verantwoording van het materiaal.

te spreken woord. In tien van de dertig plaatsen waar ik een vorm optekende die tot *extirpateur* kan teruggebracht worden, is de tweede syllabe gesyncopeerd (hetzelfde is overal het geval in het *ex(tir)pator* gebied). De vorm *ekspeteur* is echter bijna homoniem met de benaming voor de schoolopziener, de *inspecteur*, waarvan de uitspraak in het bewuste gebied *ekspekteur* of *engspekteur* luidt. In drie van de tien gevallen heeft de uitspraak *ekspeteur* onbetwistbaar verder de invloed van *inspecteur* ondergaan: te Wintershoven Q 79a noteerde ik /,ɛkspək'tēr/, te Martenslinde Q 89 /,e.ɲspək'tēr/, te Piringen Q 161 /,ɛkspək'tōr/. In twee van deze drie plaatsen, Wintershoven en Piringen, werd deze vervorming van *extirpateur* als verouderd opgegeven naast een jonger *grondbreker*. Het toch nog gevaarlijk op *inspecteur* lijkende *ekspeteur* van de zeven andere plaatsen (Vliermaalroot Q 75, Hoeselt Q 77 Guigoven Q 79, Werm Q 155, Koninksem Q 167, Rijkhoven Q 168a en Vlijtingen Q 171) bleek ook viermaal verouderd te zijn (te Vliermaalroot, Hoeselt, Guigoven en Koninksem). Weer was de jongere concurrent *grondbreker*.

De term van de kroon, *grondbreker*, is dus een jonger synoniem. Vermoedelijk dankt hij zijn ontstaan aan de spotlust van de bewoners uit de aangrenzende *rus*, *schulpeg*- en misschien *ekspater*-gebieden, wie de benaming *inspecteur* komisch voorkwam. Dit laatste woord werd daarom opgegeven, maar als reactie tegen de spotters nam men niet hun term over, maar schiep zelf een nieuw, doorzichtig woord, dat de functie van het werktuig ondubbelzinnig uitdrukte. De nieuwe term werd reeds alleenheerser in een gebied rond het vroeger raakpunt van de *rus*-, *schulpeg* en *extirpateur*-vlakken. Het is niet ondenkbaar dat Bilzen Q 83, Waltwilder Q 84 en Mopertingen Q 90, tegen de grens van *ekspater* en *eks(tir)pateur*, maar in het *ekspater*-gebied, vroeger *eks(tir)pateur* kenden; het grillig verloop van de woordgrens ten Z van deze plaatsen is een aanduiding in die zin.

Dat niet alle kroonvormige dialectgebieden over dezelfde kam mogen geschoren worden, blijkt tenslotte duidelijk uit de Belgisch-Limburgse benamingen voor de maaimachine zonder binder. Deze oudste naaimachine, waar men gras en graan mee kan maaien, moet bij de graanoogst met een aanvullende apparatuur, een korenmaaier uitgerust zijn. Ze heet in gans Belgisch-Limburg *maaimachien*, maar in een gebied dat een kroon vormt rond het Limburgs-Kempens eiland waar het graan vroeger met de zeis werd gemaaid, heeft ze daarnaast nog een tweede benaming: *pikmachien* in het W (waar de zicht *pik* heet), *zichtmachien* in het Z en O (waar het handwerktuig *zicht* heet). De termen *maaimachien* enerzijds en *pik*- of *zichtmachien* anderzijds zijn in deze kroon echter geen zuivere

synoniemen. De machine heet er *maaimachien* als ze niet met een korenmaaier is toegerust, m.a.w. als men er gras of klaver mee maait, *pik-* of *zichtmachien* als er wel een korenmaaier op staat, m.a.w. als men er graan mee maait. Een dergelijke differentiatie was in het Kempens eiland waar het graan traditioneel met de zeis werd gemaaid, niet mogelijk, omdat zowel het afslaan van graan als dat van gras er *maaien* heet, maar wel rondom dat gebied, omdat het afslaan van graan daar een andere naam heeft dan het afsnijden van gras. Het eerste, dat met de zicht gebeurde, heet er *pikken* of *zichten*, het tweede, dat met de zeis gebeurde, *maaien*. M.a.w., het maaien met de zeis heet overal in Belgisch-Limburg *maaien*, het werken met de zicht overal waar dit werktuig gebruikt wordt — dus niet in het Kempens eiland waar men het graan met de zeis oogstte — *zichten* of *pikken*. Het gebied met *pik-* of *zichtmachien* in de betekenis „maaïmachine die geen schoven kan binden” werd naderhand in het Z kleiner, doordat de benamingen *pik-* en *zichtmachien* in Haspengouw op de maaibinder werden overgedragen.

Wanneer we de besproken gevallen nog even overblikken, stellen we vast dat kroonvormige dialectgebieden vaak relictgebieden zijn. Dat is het geval bij de ontronding en bij de termen *lopetig*, (*schuur*)*winkel* en *pik-/zichtmachien*. De kroonvorming kan in bepaalde gevallen toe te schrijven zijn aan twee opeenvolgende expansies vanuit hetzelfde centrum, waarvan de tweede zwakker is dan de eerste of nog niet hetzelfde effect heeft gehad (bij *lopetig*). In andere gevallen moet men expansie vanuit verschillende richtingen aannemen (bij het terugdringen van de ontronding). Een kroon is echter niet uiteraard een relictgebied. Het geval *grondbreker* moeten we precies op de tegenovergestelde manier interpreteren: hier is de kroon een innovatiegebied. Het kroonvormig uitzicht van een dialectgebied kan in sommige gevallen het eerder toevallig resultaat van taalgeografische verschuivingen zijn (zo bij *winkel*). Soms is het gepredestineerd door geografische tegenstellingen bij volksgebruiken (bij *pik-/zichtmachien*). Tenslotte zijn er ook gevallen waarbij niet duidelijk is hoe de kroonvorm moet geïnterpreteerd worden (bij *zoei* en *schommelen*). Het aan het licht brengen van andere voorbeelden zou wellicht nog duidelijker maken hoezeer elk geval op zichzelf moet beschouwd worden. Nochtans wil het mij voorkomen dat de interpretatie die ik op het geval *lopetig* heb toegepast, een basis vormt voor het onderzoek van nog aan het licht te brengen voorbeelden. Zo schijnt er, alleszins in Belgisch-Limburg, rond Maastricht een kroonvormig gebiedje te bestaan waar de oude naam van die stad, *Tricht*, nog voortleeft. Binnen en buiten deze kroon heet de stad *Maastricht*. De vernieu-

wing in de stad zelf ²⁹ en in het overgrote deel van Limburg heeft dus de oude naam nog niet volledig opgeruimd. Ik beschik echter jammer genoeg niet over voldoende materiaal om dit probleem in kaart te brengen.

Het zou wellicht de moeite lonen om eens geografisch de benamingen te onderzoeken van een reeks steden of grotere gemeenten waarvan vaststaat dat ze zich in de loop van de tijd omgedoopt hebben (zoals Maastricht), of van jongere stichtingen waarvan men weet dat ze in de omgeving met een andere dan hun officiële naam aangeduid worden (b.v. *Leopoldsburg: het Kamp*).

(29) Endepols geeft in zijn *Diksjenaer van 't Mestreechs* onder het lemma *Maas-tricht* twee dialectbenamingen: 1. *Mestreech*; 2. *Treeg* (sic). De eerste wordt uitvoerig geïllustreerd met voorbeelden, de tweede in het geheel niet. Als *Treech* in de stad zelf nog gezegd wordt, dan is het zeker uitzonderlijk.